

Марко Вилотић

Положај човека у Оригеновој теологији

Abstract: Иако најзначајнији представник Отаца 3. века чији значај и утицај на даљи развој теологије Цркве је тешко могуће преценити, Ориген остаје готово потпуно занемарен и неистражен на српској теолошкој сцени. Овај рад представља покушај да се донекле осветли један интересантан аспект његове мисли, учење о човеку. Након осврта на човеков 'састав', више пажње посвећено је *йологији* који човек има унутар створеног света. Аутор износи негативне импликације које, макар на први поглед, по схватање човека имају поједине хипотезе из *Почела*, попут оне о преегзистенцији духова. Затим, на примеру проф. Едвардса, презентује могућност другачије интерпретације учења из *Почела*, поредећи ова учења са ставовима о човеку из других Оригенових дела. Након расправе о смислу човековог постојања, износи се и пут којим се, према Оригену, стиже до остварења овог смисла, кроз лични подвиг и чланство у Цркви, уз кратак осврт на његову есхатологију. На крају, не доносећи коначан суд, аутор нуди три могућа начина на који је могуће приступити проблему различитости у приказаним Оригеновим ставовима у човеку, истичући комплексност и вишеслојност његове мисли, нудећи притом извесне смернице које могу бити од користи приликом проучавања и других аспеката мисли овог великог учитеља.

1. Увод

У теолошкој литератури на српском језику, већ на први поглед у очи упада празнина када је у питању истраживање Отаца трећег века. Ориген је најзначајнији представник овог периода. Чини се да није могуће претерати у истицању његовог значаја и утицаја на даљи развој хришћанске мисли. Ма шта о њему мислили, непобитна је чињеница да је у великој мери инспирисао, на овај или онај начин, тако велике потоње Оце Цркве као што су рецимо Кападокијци или Максим Исповедник, а и западни истраживачи га (по питању утицаја) неретко држе (макар) равноправним са Августином и Томом Аквинским.¹ Стога не чуди чињеница да је Ориген и данас предмет за-

¹ Упореди нпр. Мандацов увод у *Počela, Symposium*, Split 1985, стр. 11–145, види посебно стр. 25–26.

иста многобројних истраживања, да се редовно одржавају њему посвећени симпосиони, да се његова дела припремају у критичком издању и преводе на све више језика итд. Чуди, међутим, то да код српских богослова он дели судбину својих савременика, односно, да готово у потпуности изостају озбиљније студије њему посвећене². Ако се понегде и помене, то најчешће бива у крајње негативном контексту, углавном са циљем да се нека идеја или појединац окарактеришу као неприхватљиви и неправославни, самим довођењем у везу са Оригеном и оригенизмом, а без труда да се аргументовано покаже шта се под тиме тачно подразумева, и то поткрепи одговарајућим цитатима.

Читајући *Почела*, стиче се утисак да је управо схватање човека и његовог места у творевини један од најинтересантнијих и најоригиналнијих елемената Оригенове мисли. У поменутом делу, постоји више места где се стиче утисак да се Ориген, по овом питању, значајно разликује од осталих Отаца. У овом раду осврнућу се и на човеков ‘састав’ (трихотомна подела на дух, душу и тело), али акценат неће бити на овом саставу, или међусобном односу поједињих човекових ‘делова’, него управо на *йологају* који човек заузима у творевини (у односу на друга створења), смислу његовог постојања, начинима за остварење тог смысла ... Покушаћу да изнађем разлоге за постојање поменутих ‘контраверзних’ ставова у *Почелима* и упоредим их са мислима о човеку у другим Оригеновим делима. Анализом евентуалних различитости на које наиђем унутар његовог опуса, желео бих да истражим и да ли је, на који начин и у којој мери могуће говорити о кохерентном Оригеновом учењу о човеку. На тај начин, анализа овог учења послужила би као леп пример који би нам донекле приближио Оригена и помогао да разумемо начин, мотиве и садржај његовог богословствовања.

2. Оригенови синиси

Ориген је био изузетно плодан писац, један од најплоднијих у историји Цркве. У својим многобројним делима Ориген се бави разноврсним проблемима и задире у различите ‘регије’ теологије (систематска теологија, егзегеза, апологетика, аскетика, етика ...). Током века проучавања наметнула су се многобројна питања и проблеми у вези са проучавањем списа овог великог учитеља, али њиховом решавању, па чак ни (иссрпном) набрајању, у овом раду нема места. Навешћу, међутим, неколико основних напомена ко-

² Изузетак представљају (колико је мени познато) једино професор Г. Константиновић, који је о Оригену писао у *Бојословљу*, од 1927–1929, („Ориген“, *Бојословље*, 1927, стр. 139–151, „Књижевни рад Оригенов“, *Бојословље*, 1928, стр. 136–149, „Оригенова сотириологија“, *Бојословље*, свеска 1, 1929, стр. 36–52, „Оригенова сотириологија“, *Бојословље*, свеска 2, 1929, стр. 81–93) и Атанасије Јевтић, „Ориген и грчка философија“, *Теолошки јошлеги* 1, 1974. (Прештампано у збирци *На йућевима Ошаџа* 2, Храст, Београд 1991.)

је, мислим, морамо имати на уму при сваком покушају да говоримо о Оригену да га разумемо.

1) Од поменутог огромног броја Оригенових спisa велики број је потпуно изгубљен³. Дакле, *велики део Оригенове мисли нама је данас иоштупно негоспудан*, а о понеким њеним аспектима сазнајемо искључиво из синтеза његових проповедника, што из саморазумљивих разлога такође мора бити примљено са значајном резервом. У сваком случају, ово је прва велика отежавајућа околност са којом се сусрећемо у истраживању Оригена.

2) Постоји и солидан број Оригенових спisa који се сматрају сачуваним и нама доступним. Међутим, ради се о њиховом латинском преводу, док је грчки оригинал у потпуности изгубљен. Без претензија да овде улазимо у расправу око квалитета Руфиновог превода – превод остаје превод, и то је још једна потешкоћа и битна ставка коју треба имати на уму.

3) С обзиром на значај и пажњу која им је у даљим вековима посвећена, *Почела* заузимају посебно место у Оригеновом опусу. Међутим, иако свакако у позније време најутицајније, можда и најважније, ово никако (као што смо већ рекли) није нити једино, а ни једино релевантно његово дело. Стога није пожељно (а ни могуће) изводити судове о Оригену само на основу *Почела*, или (још горе) на основу неколико паушално наведених одломака из тог дела. Према томе, *Почела* (као и сви остали списи) морају бити посматрана у контексту целокупног (нама доступног) његовог стваралаштва и у складу са свиме што смо о том стваралаштву досада рекли. Наиме, треба знати да нам и ово дело долази великим делом у Руфиновом преводу. Такође, значајно је приметити и то да, хронолошки гледано, *Почела* спадају у рану фазу Оригеновог стваралаштва. Између осталог и на овој чињеници поједини истакнути истраживачи темеље схватање да нам *Почела* не могу пружити истинску слику Оригена као теолога, већ да је ‘срце’ његове мисли у тумачењима Светог писма.⁴ Ипак, *Почела* не треба ни у ком случају отписати као неки младалачки спис (јер иако у раној фази стваралаштва, Ориген их пише као већ зрела личност ближећи се петој деценији живота), али их не треба ни преценити.

3. Човеков ‘сасћав’

За Оригена је карактеристична тзв. трихотомна подела човека.⁵ У овоме он следи апостола Павла, на кога се непосредно и позива.⁶

³ Међу њима нпр. дела *O воскресењу*, *O слободној вољи*, *Сиромаша* итд.

⁴ Упореди нпр. Балтазаров увод у *Spirit and Fire, Origen: A Thematic Anthology of His Writings*, H. U. von Balthasar, ed., R. J. Daly, trans., T&T Clark, Edinburgh, 2001, стр. 1–23, посебно 4–5.

⁵ Постоје додуше и места где о човековом саставу говори као о двојаком, тј. да се човек састоји од ‘душе и тела’, међутим тројака подела се ипак среће знатно чешће.

⁶ „Као што се, наиме, човек састоји од тела, душе и духа (1Сол 5,23) ...“ Ориген, *Почела* 4, 2, 4.

a) Тело

Различити су начини на које Ориген говори о телу. Описујући човеково садашње стање, тело се често спомиње као терет, слично Платоновом мишљењу по коме је тело ‘тамница душе’.⁷ Такво је тело, међутим, у садашњем начину постојања ипак неопходно.⁸ Ипак, не бисмо смели тврдити да је за Оригена телесност као таква последица пада у свету првостворених духовова, и да тело неће вакрснути. Напротив, он изричito тврди:

„Има пак људи који мисле да ће на том крају потпуно нестати тварна – то значи телесна – природа. Али мени је скроз немогуће замислiti да огромни број најразличитијих бића може живети и опстајати без тела. Једино је, наиме, Божијој природи – то јест Оцу, Сину и Духу Светоме – својствено постојати без тварног бића и без икакве примесе телесног додатка.“⁹

И не само на крају, већ и на самом почетку ништа створено није могло постојати без тела:

„Ако је заиста на сваки начин немогуће то тврдити, то јест да осим Оца, Сина и Духа Светога може без тела живети и једна друга природа, нужност доследности и ум приморавају нас да држимо да су разумне природе, додуше, створене као нешто првобитно, али да се тварна суштина од њих разликује само у мисли и памети те да је за њих створена пре или после њих, али да оне нису никада без ње живеле нити сада живе. Исправно је, наиме, сматрати да само Св. Тројица опстају у нетелесном животу.“¹⁰

Дакле, сама *телесносć*, *ио Ориєну, није последица тага*. Постоје међутим различите ‘врсте’ тела. У том смислу, могуће је рећи да *овакво* тело које *сага* имамо (тј. са оваквим карактеристикама), јесте последица пада. Зато можемо очекивати његову (есхатолошку) измену, али не и уништење или нестанак, без обзира на статус и заслуге у овом животу.¹¹

Ваља истаћи и да ово учење, како о извесној постпадној (ма шта тај пад подразумевао), тако и есхатолошкој измени тела и телесности не представља неки оригиналан, по било чему проблематичан Оригенов изум. Ради се о општем mestu, присутном и код осталих Отаца.¹²

⁷ „Тако је и с нашим разумом док је заточен у тамници тела и крви. Због удела у таквој твари постао је веома глуп и jako туп.“ Ориген, *Почела* 1, 1, 5.

⁸ „Ми смо, наиме, људи жива бића која су састављена од споја тела и душе. Тек је на тај начин било могуће да боравимо на земљи.“ Ориген, *Почела* 1, 1, 6.

⁹ Ориген, *Почела* 1, 6, 4 (подвукao M. B.).

¹⁰ Ориген, *Почела* 2, 2, 2 (подвукao M. B.).

¹¹ „Када ово тело које ће једном бити још сјајније стекне удео у Животу, приступиће ономе што је бесмртно да би постало и нераспадљиво.“ Ориген, *Почела* 2, 3, 2; „Биће то ипак на тај начин да ће и тело оних који су одређени за ‘вечни огањ’ и ‘за муке’ (Мт 25, 41–46) бити на темељу саме вакрсне промене тако нераспадљиво да га ни муке неће моћи учинити распадљивим нити га уништити.“ Ориген, *Почела* 2, 10, 3 (подвукao M. B.).

¹² Чувену тврђњу због које је оспораван – да ће по вакрсењу тела бити сферичног облика –

б) Душа и дух

Јасно је да за Оригена душа и дух, тј. ‘разумне природе’, као извесна супротност телу, представљају вреднији и узвишенији део човека.¹³ Какав је, међутим, прецизно њихов (духа и душе) међусобни однос није лако рећи. Ово понајвише због тога што изгледа, као што ћемо видети, да ни сам Ориген није правио сасвим јасну границу међу њима. Али, пре сваке даље анализе изненадио неке опште карактеристике које важе за овај ‘нетелесни’ аспект човека.

Пре свега, постоје озбиљни разлози за уверење да је Ориген веровао у преегзистенцију душа, тј. у један првостворени ‘свет духова’.¹⁴ Углавном се сматра да је ово учење Ориген преузео из античке философије, односно од Платона. Ипак, ни у овом, ни у било ком другом случају не можемо говорити о слепом и некритичком Оригеновом преузимању идеја античке философије, чији је исврсни познавалац био. Тако, иако је прихватио један од главних елемената Платоновог учења о души (понајвише елаборираног у дијалогу *Федон*), веру у преегзистенцију, други елемент, односно веру у душину вечност и нествореност, Ориген одлучно одбације:

„Све су душе и све разумне природе – биле свете или зле – начињене и створене. Све су по својој природи нетелесне. Али, иако су нетелесне, ипак су настале.“¹⁵

Оне који тврде супротно јасно назива ‘противнцима’.¹⁶

Дакле, Ориген гаји критички однос према античком философском наслеђу. Посматра га кроз призму Светог Писма и одлучује да га прихвати и усвоји тек уколико је сигуран да се ни у чему не супротставља хришћанском учењу.

Поред тога, важно је истаћи и то да своје схватање преегзистенције душа (као ни било које друго своје мишљење) Ориген нipoшто не намеће као нужно, већ просто као *хийоишеу*, као једно *мојуће решење* питања која се намећу, а у вези којих Црква до тада није имала јасно изграђен став. Изузетно су бројни примери својеврсног ограђивања, позивања читалаца на опрез и уздржавања од доношења дефинитивних судова, како у *Почелима*, тако и у другим Оригеновим делима. Сви ти (понекад се чини и непотребно многобројни) примери одсликавају његову жарку жељу да својим учењем и животом не иступи ван оквира Цркве, о којој (жељи) и сам дирљиво говори:

Ориген заправо никде није изрекао.

¹³ „Да бисмо потврдили и разјаснили што о уму или души казасмо – да је то вредније од целокупне телесне природе...“ Ориген, *Почела 1, 1, 7.*

¹⁴ Више речи о овом Оригеновом учењу, његовим узроцима и последицама биће у наредним поглављима овог рада. Такође, иако велика већина истраживача не сумња да је Ориген заступао ово учење, постоје и поједини еминентни истраживачи, нпр. Марк Џ. Едвардс (Mark J. Edwards), који то оспоравају, уз доста занимљиву аргументацију, али о овоме ће такође више речи бити у наредном поглављу.

¹⁵ Ориген, *Почела 1, 7, 1.*

¹⁶ Ориген, *Почела 1, 3, 3.*

„Желим да будем човек Цркве. Не желим да ме зову по имену оснивача неке јесеци, него по имену Христовом, и да носим то име које је благословено на земљи. То је моја жудња, у делу и у Духу, да будем, и називам се хришћанином.“¹⁷

Ориген је, ипак, довољно одговоран да (имајући у виду догађаје наредних векова могли бисмо рећи – пророчки) каже и следеће:

„... Ако ја, који би требало да сам ваша десна рука, који се називам свештеником и требало би да проповедам Реч Божију, учиним нешто против црквене дисциплине, или правила јеванђеља, тако да постанем саблазан вама, Цркви, онда не-ка читава Црква једнодушно одсече мене, своју десну руку, и баци ме. Јер је боље за вас, Цркву, да уђете у Царство Небеско без мене, ваше руке која је чинила зло и саблажњавала, него да са мном одете ‘у пакао’ (Мт 5, 30).“¹⁸

Вратимо се сада питању о души, духу, и њиховом међусобном односу. У *Почелима*, Ориген доста простора посвећује говору о души. Она је, изгледа, схваћена као нека средина између тела и духа. Наиме, она је пали дух, заоденут у падом изменјено тело. У овом смислу Ориген чак тумачи и покрекло речи душа (*ψυχή*).¹⁹

Дакле, душа је позвана да се врати у стање пре ‘хлађења’ и изнова постане дух. Ниво са кога је душа отпала, сем духа има још два назива.²⁰

У сваком случају, на основу до сада наведених цитата о души чини се јасним да душа *caga niјe* дух, него *шак љубреба* (после смрти?) да се поново уздигне на тај ниво са кога је отпала.

На другом пак mestу, изгледа да Ориген духом назива један од два дела душе (онај болији), који *veћ caga* (сви) људи имају:

„... ако наведено не морамо применити на Божијег Духа, већ на саму душину природу, душиним се болјим делом назива онај који је настао ‘по Божијој икони и подобију’ (Пост 1, 26).“²¹

¹⁷ Ориген, *Беседа на Јеванђеље Џо Луки 16* (Б 389). Све Оригенове беседе, коментари и сколије на библијске књиге цитирани су према: *Spirit and Fire, Origen: A Thematic Anthology of His Writings*, H. U. von Balthasar, ed., R. J. Daly, trans., T&T Clark, Edinburgh, 2001. (Б означава поменуту Балтазарову збирку, а број означава редни број изабраног цитата из Оригеновог опуса).

¹⁸ Ориген, *Беседа на књиџу Исуса Навина 7, 6* (Б 390).

¹⁹ „Да ли можда реч *ψυχή* није настала и обликовала се на темељу чињенице што се душа охладила с обзиром на божанскије и боље стање. То значи да би се душа охладила у односу на своју природну и божанску топлину и због тога налазила у свом садашњем стању које изражава тиме што га поседује.“; „Она се наиме охладила у жару праведних и саучествовању у божанској ватри. Ипак није изгубила способност да се врати у стање жара у коме је била на почетку.“ „Зато се да рећи да ће душа, пошто се ослободи пропasti, моћи изнова бити оно што је била пре него што је пропала и назвала се душом.“ „Међутим, када је душа већ спашена, назива се изричајем свога бољег дела.“ Ориген, *Почела 2, 8, 3.*

²⁰ „...не сме се, сматрам, мислити да је пад ума и његово кварење било код свих исто. Измена је разума у душу већа или мања.“ Ориген, *Почела 2, 8, 4* (подвукao M. B.).

²¹ Ориген, *Почела 2, 10, 7.*

Читаво једно поглавље *Почела*²² Ориген посвећује расправи о још једном интересантном питању, наиме томе да ли је могуће да, као што неки верују, човек има две душе. Он прво износи све аргументе оних који заговарају постојање две душе, доказујући да су му они (аргументи) врло добро познати, а затим износи и контрааргументе. Иако се стиче јасан утисак да сам Ориген не прихвата ово учење, он се о томе ипак експлицитно не изјашњава.

4. Статус човека као бића и смисао његовој постојања

Говорећи о духу и души већ смо се дотакли учења о њиховом претпостојању, и паду који се током тог претпостојања дододио. У овом поглављу скрећућемо пажњу на разлоге и мотиве због којих је Ориген имао повода да развије једну овакву теорију (под претпоставком да ју је уопште и заступао), као и на последице по разумевање статуса човека као бића и његовог положаја у односу на остатак творевине, а које (последице), чини ми се, из ове теорије следе.

На више места у *Почелима* Ориген као разлог за претпостављање преегзистенције разумних природа наводи Божију праведност.

„Душе учинише пре него што се родише у телима нешто грешно у својим мислима и покретима. Зато их је божанско Провиђење с правом осудило да најведено трпе. Душа је наиме, увек слободног избора – била у овом телу или изван њега.“²³

Различитости које постоје у овом свету нису, дакле, случајне и произвољне. Оне су последице *слободних* избора, а не својеврсни хирови Створитеља.²⁴ На самом почетку, управо зато да би према свим словесним бићима био праведан, Бог их је све створио једнаким.²⁵ Једино они који ово не разумеју могу, промишљајући само у оквирима садашње егзистенције и констатујући различите услове у којима се унутар ње поједина бића налазе, посумњати у Божију праведност и савршеност његовог провиђења.²⁶

Ориген, дакле, теорију о преегзистенцији душа сматра потребном за решење, у историји како теологије тако и философије, веома значајног проблема теодицеје. Међутим, разлог због кога је Ориген толико труда посветио решавању управо овог проблема није била проста чињеница да је он сам по себи интересантан и изазован. Иако често оптуживан за сувишно бављење чисто спекултивном теологијом, и такорећи вештачки

²² Ориген, *Почела* 3, 3.

²³ Ориген, *Почела* 3, 3, 5.

²⁴ Упореди Ориген, *Почела* 3, 1, 21.

²⁵ „... као што лончару стоји на располагању једна те иста глина из чијег грумена настају ‘часне’ и ‘нечасне’ посуде, тако је као подлога за сваку душу пред Бога стављена једна те иста природа. Можемо чак говорити о једном те истом тесту за разумна бића.“ Ориген, *Почела* 3, 1, 22.

²⁶ Ориген, *Почела* 3, 5, 5.

формираним проблемима,²⁷ у овом случају Ориген чини управо супротно. Наиме, у његово време, највећу опасност за Цркву и њено учење представљали су гностици. Они су заступали строгу предестинацију и сматрали да сва наша срећа и несрећа зависе од Божијег предодређења. Сматрали су такође да је Створитељ зао, јер је духовна бића створио неравноправним, и тиме нека од њих унутрашњом нужношћу предодредио за пад и пропаст. Према томе, управо имајући у виду конкретне проблеме и изазове са којима се сусретала Црква његове епохе, Ориген је приступио решавању поменутог проблема теодицеје.²⁸ Супротставио се гностицима бранећи веру у то да је Бог добар и праведан, а исто тако и веру у слободну волју свих словесних бића, а учење о преегзистенцији душа чинило му се као погодна потпора за ставове које је заступао. Наравно, као што смо и раније напоменули, Ориген је био слободан да предложи ову теорију тек уз дубоко уверење да она ни у чему не противречи Светом Писму и црквеним учењу уопште.

Међутим, иако претпостојање духовних бића представља веома мудру и корисну досетку када је у питању расправа о теодицеји, погледајмо какве последице има, и каква питања и дилеме отвара ова теорија када је у питању статус човека као бића, и његов положај и улога унутар творевине. Уколико претпоставимо да је Бог првобитно створио један духовни свет, потпуно равноправних и једнаких бића исте природе, а да је свет какав сада имамо само последица пада који се по слободној волји поменутих духовних бића у том првобитном свету десио, на какве нас закључке то наводи о човеку? На први поглед, изгледа очигледно да Бог уопште није ни намеравао да створи човека. Да је било по његовом, пад се никада не би ни дододио, и духовна бића наставила би живот у првобитно створеном свету. Међутим, пошто се пад ипак дододио, испоставило се да је човек само један од степена пада на који су духови отпали. И заиста, постоје у *Почелима* места која као да директно потврђују овакве закључке.

„Бића пак која су се удаљила од сијања ђрвоја блаженсћива ... Држим да је *од њих бића* – колико ја могу схватити – усјосијављен рег људскоја рода који ће се у будућем веку ... вратити оном јединству које обећава Господ Исус ...“²⁹

²⁷ Ово је (још) једна крајње необична и не баш оправдана оптужба на његов рачун, јер чини се да није било озбиљнијег теолога у историји Цркве који се у својим списима бавио решавањем конкретних проблема који су у датом моменту заокупљали одређену заједницу, а без икаквог захиђирања у раван поменуте спекултивне теологије, односно теоријских проблема који су сами по себи били примамљиви за размишљање, неповезани са конкретним историјским контекстом.

²⁸ Упореди Мандацов увод у *Počela, Symposium*, Split, 1985, стр. 11–145. Марк Џ. Евардс (Mark J. Edwards) у свом чланку „Origen among Christians, Jews and Gnostics“, *Origen Against Plato*, Ashgate, Hants 2002, стр. 11–45, такође истиче да не само ово, већ и многи други делови *Почела* представљају ‘противотров за гностичке отрове’.

²⁹ Ориген, *Почела* 1, 6, 2 (подвукao M. B.).

Они духови које је Бог проценио прикладним да напуне људски род представљају, према Оригену, тек трећи ред разумне природе.³⁰ Ако је све то тако, нема ни говора о некој посебности и изузетности човека унутар творевине. Он не може бити посматран као њен цар и свештеник, и, у том смислу, чини се да се сусрећемо са значајним разликама у схватању човека у односу на остале Оце Цркве. Ориген као да не заступа ни постојање неке посебне, људске природе, већ сматра да је то просто један степеник одакле је пожељно уздићи се, али је исто тако могуће и спasti још ниже.³¹

Међутим, иако на основу до сада реченога на ову тему изгледа прилично јасно и очигледно да се по питању схватања положаја човека у оквиру творевине сусрећемо код Оригена са једним, могло би се рећи, изразито хетеродоксним схватањем, ствари нису тако једноставне као што на први поглед изгледају. Тако нпр. оксфордски професор теологије и аутор многих радова о Оригену, Марк Џ. Едвардс храбро тврди да у Оригеновом учењу о души нема ничега неприхватљивог и неправославног. Он наводи бројне аргументе³² на којима заснива овакво мишљење, од којих су неки посебно интересантни. Пре свега, од многих оптужби (понекад проблематичних и чак међусобно противречних) са којима се Ориген суочавао од најранијих дана ниједна се, тврди Едвардс, не односи просто на претпостојање духова. Има их само које се тичу сеобе душа, и њиховог пада из ‘више сфере’. Ово због тога што, према Едвардсовом мишљењу, исповедање самог претпостојања духова, без додатака у виду поменуте сеобе душа или пада и није представљало никакву јерес. Он сматра да је већина Отаца која се бавила питањем порекла душе сматрала да је она дошла директно од Бога, и у том смислу претпостављала некакву, макар тренутну, преегзистенцију душе пре спајања са телом. Таквих примера има и у 4. веку, чак и код таквих ауторитета као што је Августин. Ни тако велики Оригенов критичар, такође из 4. столећа, као што је Јероним, није изнео замерке по овом питању, што би, закључује Едвардс, значило да нигде у Оригеновом опусу није ни пронашао ништа што би заговарало сеобу душа или првобитни пад, док око саме преегзистенције ни сам није имао јасно одређено мишљење, а свакако је није сматрао за јерес.

Када је у питању поменути проблем метемпсихозе, Едвардс разликује 3 њена типа. Душа се може селити: 1) из људског у животињско тело и обрнуто, 2) из људског у неко друго људско тело и 3) из божанског, де-

³⁰ Ориген, *Почела* 1, 8, 4.

³¹ „Свака појединачна разумна природа може прећи из једнога реда у други и допрети до свих преко појединих и до појединих преко свих. Свако је, наиме, биће – у складу са властитим по-кretима и напорима – по моћи своје слободне воље способно за разне напретке и назадовање.“ Ориген, *Почела* 1, 6, 3.

³² У своме чланку „The Doctrine of the Soul in Origen“, *Origen Against Plato*, Ashgate, Hants 2002, стр. 87–122.

монског или анђеоског у људско и обрнуто. Што се тиче прве две врсте, Едвардс наводи одломке како из *Почела*, тако и из неких других Оригенових дела који јасно показују да му се оваква схваташа не могу приписати. Са трећом врстом ствари пак стоје нешто другачије. Постоје места, сматра Едвардс, која нам дају за право да верујемо да је овако нешто, тј. узрастање или пад са једног степена разумних бића на други, Ориген сматрао могућим. Едвардс ипак не мисли да је у том случају неопходно претпоставити некакав првобитни пад из духовне сфере.³³ Из чињеница да Ориген сматра да човек може узрасти на ниво анђела не следи то да се човек некада раније (у преегзистенцији) на таквом нивоу већ налазио. Другим речима, сасвим је могуће замислити да човек може узрасти до нивоа са којег никада раније није отпао. И мада таква једна идеја (да човек може прерасти у анђела) и поред свих покушаја и даље (под условом да је Ориген изрекао у буквалном смислу, а не рецимо само парапразирао Лк 20, 36) делује хетеродоксно, она самим тим није одмах и јерес. Јер ‘хетеродоксно’, подсећа Едвардс, звучи и сам Христос када назива Боговима оне којима је дата Реч Божија.³⁴

Сва важна места из Оригенових дела која су традиционално схватана уз претпоставку ‘пада са неба’ или било какве егзистенције која би претходила овој садашњој, Едвардс покушава да протумачи на други начин, у складу са Предањем Цркве, и без ових претпоставки за које је уверен да их ни сам Ориген никада није имао. Тако на пример тумачећи одломак³⁵ у коме Ориген пореди постепену деградацију душе, изазвану непажњом, са губитком вештине који би се додогоди лекару или уметнику када би престао да ту вештину практикује, Едвардс тврди да није потребно претпоставити никакву преегзистенцију како би се ово исправно схватило. Сасвим је довольно претпоставити да се ради о занемаривању стечених способности у садашњој егзистенцији.³⁶ Такође, поменуте одломке у којима Ориген тврди да различитости које постоје у овом свету имају узрок у пређашњем стању, Едвардс тумачи тако што каже да се они могу и морају разумети као и код других Отаца, тј. не као да се односе на савршено стање у коме се сваки појединачник некада раније нашао, већ као да се односе на људе колективно, односно на рајско постојање Адама и Еве. Након пада Адама и Еве, а услед последица њиховог пада, ниједан човек се не рађа савршеним, али се рађа са способношћу да врлином од Бога дароване слободе достигне блажен-

³³ Изузетак, додаје Едвардс, представља претпоставка са су демони заправо пали анђели, а која је (претпоставка) наравно била опште раширена и прихваћена и потпуно независно од Оригена.

³⁴ Јн 10, 35 у коме тумачи Пс 82, 6.

³⁵ *Почела* 1, 4, 1.

³⁶ Едвардс такође наводи да сличан пример немарног уметника у својој *Никомаховој етици* помиње и Аристотел, (за кога Едвардс тврди да је био макар онолико важан у образовању младог Оригена колико и Платон) који овај пример такође везује управо за садашњу егзистенцију.

ство које раније није поседовао. Последица различите употребе ове човекове слободе су и многе различитости које у овом свету постоје.

Такође, сматра Едвардс, чињеница да Ориген о бићима пре пада говори као о духовима указује просто на то да је то било стање у коме бестелесна природа није трпела никакво обешчишћење од стране телесног ‘пратиоца’ и у ком није било погрешно користити појам ум/дух као ознаку за њихов заједнички склоп.

И ван *Почела* постоје у другим Оригеновим делима места која су важна за разумевање места и улоге човека.

„Заиста, овог човека створеног ‘по икони Божијој’ не разумемо као телесног. Јер никаква идеја тела не садржи у себи слику Бога, нити се за телесног човека каже да је створен, него формиран, као што и пише у ономе што следи. Јер се каже: ‘Бог је формирао човека’ то јест обликовао га је ‘од праха земаљског’ (Пост 2,7). Али, онај који је створен ‘по икони Божијој’ је наш унутрашњи човек невидљив и нетелесан, непокварљив и бесмртан.“³⁷

Ово место показује да Ориген дословно схвата библијски извештај о два стварања човека.³⁸ Са једне стране, могло би се рећи да ово представља још један погодан одломак који би се лепо уклопио са теоријом о претпостојању духовна, који би након пада били обликовани у тело. Едвардс такође сматра да је Ориген веровао у двоструко стварање човека, прво унутрашњег, па затим спољашњег, али се не слаже да је стварање овог другог, спољашњег, својеврсна казна или последица некаквог пада, јер се то у најведеном одломку никде и не тврди. Напротив, и из самог библијског текста је јасно да је човек ‘обучен’ у тело по вољи Божијој, и затим настањен у рајски врт (за који Ориген јасно тврди да се налази на Земљи – *Почела* 2, 11, 6).³⁹

Навешћемо сада још неколико Оригенових ставова о човеку (ван *Почела*), за које бисмо могли рећи да иду у прилог поменутом професору Едвардсу, утолико што нам пружају слику о Оригену као теологу који се, по свом схватању човековог положаја, ипак не издваја од осталих Отаца:

³⁷ Ориген, *Беседа на Посланије*, 1, 13 (Б 69).

³⁸ Едвардс зато с правом наводи да је осим веома честих оптужби за претерани алегоризам, Ориген не без разлога каткад (па и у овом случају) оптуживан за исувише буквально схватање библијског текста.

³⁹ Постоји још више примера на којима Едвардс заснива Оригенову ‘правоверност’. Неки од њих заснивају се на анализи појединих одломака из критичких издања Оригенових дела, која ми у току писања овог рада нису била доступна, те због тога неће бити овде навођени. У сваком случају, чини се да су и они примери које смо овде навели подстицајни на размишљање и довољни да укажу на комплексност овог аспекта Оригеновог учења (коју у први мах није лако уочити), те као такви (било да се са њима слажемо или не) они нипошто не би смели бити просто игнорисани. За детаљнији увид у Едвардсову аргументацију види: Mark J. Edwards, “The Doctrine of the Soul in Origen”, *Origen Against Plato*, Ashgate, Hants 2002, стр. 87–122.

„Јер Божија је вольја да тај изузетни ‘произвог’ Божији, људско биће, збој која је свеји створен, не остане само једна од животиња о којима смо расправљали, већ га влада над њима.“⁴⁰

„Пошто смо ми најљубљеније Божије створење и обличије Божије...“⁴¹

Оригену такође није непознат ни концепт ‘царског свештенства’ и он хришћане управо тако и назива.⁴²

Чак и када је у питању необична Оригенова тврђња да се Христос оваплоћује не само као човек, већ и као анђео⁴³, одакле би могло следити да у том погледу човек као биће није посебно ‘почествован’, Ориген ипак тврди:

„...Исус је искуплење не само верних, него и целога света. Али не прво света, па онда наше, него *прво наше, а тек онда и целоја свеја...*“⁴⁴

Када је у питању смисао и циљ људског постојања, он је код Оригена, чини се, прилично јасан. Без обзира на поменуте проблеме везане за схватање статуса човека као бића, он изричito тврди да је

„врховно добро, које се такође назива и општом сврхом којој тежи свако разумно биће – постати Богу сличан колико је могуће.“⁴⁵

Такође:

„...Бог жели да будемо такви да, попут Богова, разговарамо са Богом. Жели да будемо синови Божији, да постанемо судеоници и санаследници Сина Божијег и кажемо, као што је Он рекао: ‘Оче, знам да ме увек слушаш.’ (Јн 11, 41–42)“⁴⁶

Можемо, дакле, рећи да је, према Оригену, смисао човековог живота у уподобљењу Богу и постизању потпуног јединства са њим. Притом, ваља истаћи да, говорећи о стварању, Ориген прави јасну разлику између иконе и подобија Божијег у човеку. Икона је оно што је човеку дато, а подобије оно што је задато.

⁴⁰ Ориген, *Беседа на Посијање* 1, 12 (Б 46) (подвукao M. B.).

⁴¹ Ориген, *О молитви*, 28, цитирано према: *Очи и учитељи Цркве III века: антологија. Том 2, Ориген*, прир. Иларион Алфејев; прев. са руског М. Р. Мијатов, Хришћанска мисао, Београд 2006, стр. 74–155 (подвукao M. B.).

⁴² „И не треба да будете изненађени тиме да је ова грађевина (тј. Црква) искључиво за свештенике. Јер сваки онај који је помазан уљем светог миропомазања (крштења) постаје свештеник, као што Петар каже читавој Цркви ’Али ви сте народ изабрани, царско свештенство, свети род.’ (1 Пт 2,9) Ви сте, дакле, народ свештенички, и, следствено томе, приступате светим стварима.“ Ориген, *Беседа на књију Левија* 9, 9.

⁴³ Види нпр. Ориген, *Беседа на Посијање* 8, 8 (Б 361) и *Коменијар на Јеванђеље ѿ Јовану* 1, 34 (Б 362).

⁴⁴ Ориген, *Коменијар на љосланицу Римљанима* 3, 8 (Б 795) (подвукao M. B.).

⁴⁵ Ориген, *Почела*, 3, 6, 1.

⁴⁶ Ориген, *Беседа на Ясалам* 37 2, 3 (Б 610).

„Дакле, рече ‘начини га по образу Божијем’. Подобије је прећутао. То ништа друго не доказује него да је човек при првом стварању добио достојанство ‘иконе’, док је његово доврашење у ‘ћудобију’ осигављено за крај. То значи да човек мора сам себи, у ћудоблађавајући се Богу најорима сопствене марљивости смићи ‘ћудобије’ ... Апостол Јован још очитије и јасније назначује да је то тако. Он се на овај начин изражава: ‘Дечице, још не знамо шта ћемо бити. Када нам се он објави – то без сумње говори о Спаситељу – ‘бићемо му слични.’ (1Јов 3,2) Тиме најочевидније назначује и свршетак свега. За крај каже да му још није ђознај...“⁴⁷

Према томе, не би се могло рећи, као што је то често случај⁴⁸, да циљ човековог живота за Оригена представља просто повратак у неко претходно, савршено стање. Икона Божија у човеку јесте оштећена падом, и њено поновно успостављање свакако је циљ, али то за Оригена није довољно, јер позвани смо да узрастемо на степен подобија, на коме се раније нисмо налазили. Више речи о начинима за постизање овог циља биће у наредном поглављу.

5. Начини за осигавање ђознања Бога и јединсава са њим

Сходно разлици коју тумачећи приповест о стварању прави између унутрашњег и спољашњег човека, Ориген разликује и две врсте чула. Као што код спољашњег човека (тј. у телу) постоје спољашња чула,⁴⁹ тако постоје и својеврсна божанска, чула срца,⁵⁰ карактеристична за унутрашњег човека. Тако Ориген помиње духовни вид, слух, укус, мирис и додир⁵¹ који, као својства унутрашњег човека служе за сазнање Бога. Осим Бога, путем ових чула може бити спозната и његова супротност, смрт.⁵² Јер као што и телесна чула могу пропасти, тако и

⁴⁷ Ориген, *Почела*, 3, 6, 1 (подвлачење М. В.).

⁴⁸ Упореди нпр. Јован Зизјулас, *Еклсиолошка ђеме*, Беседа, Нови Сад 2001, нарочито поглавље 2, стр. 35–46. Овакви ставови могу се наћи и у другим Зизјуласовим делима, али разлог због кога сам цитирао управо ово дело (иако неautorизовано), јесте његова изузетна популарност на српској богословској сцени, и значајан утицај који, следствено тој популарности, *Еклсиолошка ђеме* имају на формирање мишљења у овој средини.

⁴⁹ Значај ових спољашњих чула код Оригена нипошто није потцењен. Она имају своју улогу у познању спољашњег света и представљају почетни стадијум са којега се даље напредује на путу познања Бога. Види схему овог пута предложену у: Karen Jo Torjesen, “Pedagogical Soteriology from Clement to Origen”, *Origeniana Quatra*, Die Referate des 4. Internationalen Origeneskongresses (Innsbruck, 2.–6. September 1985), Tyrolia-Verlag, Innsbruck-Wien 1987, стр. 370–378. Такође види и Padraig O’Cleirigh, “Knowledge of This World in Origen”, *Origeniana Quatra*, Die Referate des 4. Internationalen Origeneskongresses (Innsbruck, 2.–6. September 1985), Tyrolia-Verlag, Innsbruck-Wien 1987, стр. 349–351, као и Henry H. Davies, „Origen’s Theory of Knowledge“, *The American Journal of Theology*, 2/4 (1898), стр. 737–762.

⁵⁰ Ориген, *Commentariorum series* (стари латински превод комантара на Матејево јеванђеље) 66 (Б 542).

⁵¹ Види нпр. Ориген, *Против Келса* 1, 48 (Б 543).

⁵² Ориген, *Коментар на јеванђеље Јоану* 20, 33 (Б 545).

„онај који изгуби духовна чула тако да не види Бога, и не чује Реч његову, не осећа слатки мирис Христов, нити окуша доброту Речи Божије – са правом се назива мртвим“.⁵³

Међутим, пре сваког богопознања потребна је вера, као његов неопходни предуслов.⁵⁴

Ова пак вера није неко самодовољно уверење, него мора бити пропраћена одговарајућим делима, тј. начином живота.⁵⁵ Поред беспрекорног живота, човек мора тежити ‘чистоћи’ и на теоријском нивоу, односно познавању истине без икаквих примеса лажних учења.⁵⁶

Дакле, према Оригену, за испуњење циља човековог живота, тј. остварење потпуног јединства са Богом, потребно је правилном употребом духовних чула, као и животом у складу са исправном вером све више се уподобљавати Богу, узрастајући у врлинама од којих је највећа љубав.⁵⁷ Ово међутим није никада лако остварити.⁵⁸ Због тога је неопходан како а) велики лични труд тј. подвиг, тако и б) ‘чланство’ у Цркви.

a) Подвиг

„Када се људска душа уједини са Логосом Божијим, не треба да има сумње да ће одмах стећи непријатеље, и пријатељи које је имала претвориће се у непријатеље; и не треба да очекује да ће страдати само од људи, већ треба засигурно да зна да ће јој претити и противничке сile, и дух зла.“⁵⁹

Многобројни непријатељи очекују, дакле, свакога ко се одлучи да приhvati Божији план за човека, и крене путем његовог остварења. Ориген, међу-

⁵³ Ориген, *Коменијар на Посланицу Римљанима* 4, 5 (Б 546).

⁵⁴ „... неки су заиста тражили а да претходно нису веровали, и нису пронашли ништа. Али ја, који сам веровао пре него што сам тражио, нашао сам то што сам желео ...“ Ориген, *Коменијар на Посланицу Римљанима* 2, 14 (Б 509); „Јер сваки пут кад разумемо, нашој вери дугујемо то што разумемо.“ Ориген, *Коменијар на Јеванђеље йо Матеју* 16, 9 (Б 659); „Изгледа ми да је први почетак, и сами темељ спасења вера, развој и проширење ове грађевине је нада, али савршенство и врхунац читавог дела јесте љубав.“ Ориген, *Коменијар на Посланицу Римљанима* 4, 6 (Б 656).

⁵⁵ „И као што превазилазимо пагане у вери, постарајмо се да их превазиђемо и у делима.“ Ориген, *Коменијар на Посланицу Римљанима* 2, 3 (Б 651); „Јер човек вапије ‘Господе, Господе’ на савршен начин, онда када и његова дела вапију и говоре ‘Господе, Господе’.“ Ориген, *Коменијар на Псалме* 4, 1 (Б 645).

⁵⁶ „Зато ми изгледа да су чисти и чистога срца они који имају срце очишћено од било кавог лажног учења ... Јер ове две ствари су неодвојиве једна од друге: чиста реч у души и беспрекоран живот.“ Ориген, *Commentariorum series* (стари латински превод комантара на Матејово јеванђеље) 33 (Б 641).

⁵⁷ „Јер духовно познање Бога јесте љубав.“ Ориген, *Коменијар на Приче Соломонове* 6, 3 (Б 658).

⁵⁸ Стога, тврди Ориген, „није чудо што многи који су експерти за поједине уметности и науке, или врло узнатрдевали у познавању неког етичког или логичког проблема, ипак не знају ништа о Богу.“ Ориген, *Коменијар на Псалме* 4, 7 (Б 596).

⁵⁹ Ориген, *беседа на Исуса Навина* 11 (Б 555).

тим, не види спољашњег непријатеља, тј. ђавола, баш у сваком искушењу и природном поремећају. Напротив:

„Они једноставнији међу људима који верују у Христа Господа мисле да су сви греси које људи чине проузроковани од стране непријатељских сила које нападају ум грешника ... Али ми се, пажљивије испитујући тај проблем, не слажемо, поготово у погледу онога што очигледно произлази из телесне нужности ... Или треба да мислимо да се ђаво бави нашим јелом и пићем? ...“⁶⁰

Не искључујући, према томе, постојање спољашњих непријатеља, Ориген ипак одбија да њих прогласи за узрок свих наших греха, и указује на значај унутрашњег непријатеља, односно слабости наше сопствене природе.⁶¹

Човек је, дакле, позван на тешку борбу са бројним спољашњим али и унутрашњим непријатељима, чак шта више, на борбу непрестану, јер, по Оригеновом схватању, човек није биће које би могло остати некако по стражни, просто неутрално.⁶²

На први поглед, ова константна борба на коју је човек позван делује као неостварив задатак. И уколико би човек био неко изоловано биће, препуштено самоме себи и сопственим моћима, то би заиста и било тако.

„Постоји одређено савршенство међу синовима људским које се достиже сопственим радом и марљивошћу, било да се ради о мудrosti, подучавању, или неким другим службама. Али, ако немају благодат коју Бог даје, биће ништа. Јер ако нема благодати Духа, не могу бити удови Тела Христовог.“⁶³

У напору достизања савршенства, и уподобљења Богу, неопходна нам је дакле помоћ, тј. благодат Божија. Ову помоћ Бог нам, са своје стране радо и пружа:

„Када Дух Божији види да се наш дух мучи у борби против плоти, и пријања уз Њега, Он пружа руку своју и помаже нашој слабости. И као што учитељ једног необразованог, потпуно неписменог ученика, мора, да би био у стању да га подучава, да се спусти на почетни ниво ученика ... тако ради и Свети Дух: када ви-

⁶⁰ Ориген, *Почела*, 3, 2, 1.

⁶¹ „У теби је борба коју треба водити; зла грађевина коју треба разорити је унутра; твој непријатељ долази из твог сопственог срца.“ Ориген, *Беседа на Исуса Навина* 5, 2 (Б 550); „Непријатељ не би ојачао против нас, нити би сами ђаво могао да у нама ишта учини, да му сами не дамо снагу својим пороцима.“ Ориген, *Judic h 4* (Б 551).

⁶² „Али треба такође да будемо свесни да је немогуће људској природи да не буде увек заљубљена у нешто. Јер свако ко доспе у доба звано пубертет воли нешто, било погрешно, када воли нешто неодговарајуће, или исправно и корисно, када воли нешто одговарајуће.“ Ориген, *Пролої Песми над џесмама* (Б 535); „Све док се душа држи свог женика, и слуша његову реч и грли је, она без сумње прима од њега семе Логоса ... Душа на овај начин зачиње од Христа и носи синове ... Али, ако несрећна душа напусти свети брак са божанском Речју и, преварена њиховим завођењем, баци се у прељубнички загрљај ђаволов и других демона, свакако ће од тога зачети синове ... Јер не постоји време када душа не рађа; она то увек чини.“ Ориген, *Беседа на Књију бројева* 20, 1–2 (Б 760).

⁶³ Ориген, *Коменијар на Посланицу Римљанима* 9, 3 (Б 474).

ди да наш дух постаје узнемирен нападима плоти, и не зна како и за шта да се моли, Он сам започиње молитву, коју ће наш дух, уколико и даље жели да буде ученик Духа Светога, онда наставити...“⁶⁴

И управо зато што у овој борби имамо за савезника самога Бога, Ориген одлучно, и утешно, говори:

„Али не дај да те такав живот ратовања одбије; нема заиста ничег тешког, ничег мучног и немогућег у томе.“⁶⁵

Оно што се од нас тражи јесте, заправо, само наша слободна воља. Она је неопходни предуслов за примање Божије помоћи, јер он никада и ни над ким не врши насиље.⁶⁶ Улажући своју слободу, ми дајемо свој допринос, а Бог чини остало:

„На тај начин, наше савршенство не долази а да ми ништа не чинимо, али оно није довршено од стране нас; Бог обавља највећи део посла ... Оно што Бог чини је бесконачно више од онога што ми чинимо.“⁶⁷

С обзиром на показану неопходност односа између человека и Бога, као и на зависност человека од Бога на путу усавршења, разумљиво је да Ориген значајну пажњу посвећује молитви. Овде треба имати у виду како његов познати спис *O молитви* (у коме Ориген детаљно разматра најпогодније услове за молитву – расположење духа, место, време, положај тела, структуру молитве, дејство које има на человека итд.), тако и друге списе у којима, осим што се провлаче мисли о молитви, постоји и врло упечатљив Оригенов лични пример, тј. бројна сведочанства на основу којих видимо ситуације у којима он сам практикује молитву, као и начин на који то чини (усрдано тражећи Божију помоћ при покушајима да расветли нека места из Писма итд.).⁶⁸

Када се говори о Оригеновом односу према подвигу и истицању његовог значаја, честе су оптужбе да је код њега реч о једном претежно индивидуалистичком приступу у којем је човек подвижник на неки начин самодовољан (не у односу на Бога већ на друге хришћане), и да овакав приступ представља претњу исправној еклесиологији, јер занемарује, поред осталог, и значај различитих служби у Цркви.⁶⁹

⁶⁴ Ориген, *Коментар на Посланицу Римљанима* 7, 6 (Б 574).

⁶⁵ Ориген, *Judic h* 9, 1 (Б 559).

⁶⁶ „Јер Христос не задобија никога против његове воље ...“ Ориген, *Коментар на Псалме* 4, 1 (Б 602).

⁶⁷ Ориген, *Почела*, 3, 1, 19.

⁶⁸ О овоме види више нпр. у: Lorenzo Perrone, “Prayer in Origen’s *Contra Celsum*: The Knowledge of God and the Truth of Christianity”, *Vigiliae Christianae*, 55/1 (2001), стр. 1–19.

⁶⁹ Овакве критике могуће је наћи код многих савремених богослова, већином следбеника Јована Зизјуласа, који је први развио такве ставове. За сакет увид у њихову аргументацију погледати већ поменуто дело: Јован Зизјулас, *Еклесиолошке теме*, Беседа, Нови Сад 2001, нарочито поглавље 2, стр. 35–46.

Ориген, међутим, на више места показује да просто индивидуално стицање врлина не може бити наш коначни циљ. Тако на пример, одељак о недовољности људског подвига за достизање савршенства, и неопходности благодати Божије, који смо раније навели⁷⁰ Ориген завршава следећим речима, које неће бити сувишно поновити: „Јер ако нема благодати Духа, не могу бити удови Тела Христовог.“ Дакле, коначни циљ усавршавања није у достизању индивидуалног савршенства, већ у утешавању у тело Цркве. Као чланови тела Цркве хришћани су међусобно повезани и одговорни једни за друге, те тако:

„Онај који прља сопствено тело, греши против читаве Цркве, јер се нечистота шири са једнога уда на читаво тело.“⁷¹

Са друге стране,

„... када дођемо до савршенства, тако да можемо и да подучавамо друге, не треба више да задржавамо врлину у своме крилу, као жену, већ треба да је, као сестру, удамо за друге који је такође жеље.“⁷²

Надахнуто говорећи о одговорности коју хришћани имају пред целим светом, Ориген у трактату *O молитви* чак експлицитно наглашава и постојање посебних дужности у зависности од служби које у Цркви вршимо.⁷³ Понекада је у претходних неколико одељака њен значај већ у великој мери наговештен, надаље ћемо мало подробније изнети Оригеново схватање Цркве и њене улоге у спасењу.

б) Црква

Ниједно од својих многобројних дела Ориген није посветио Цркви, и по томе се не разликује од својих савременика, јер су радови на ту тему тада генерално били ретки. Ово међутим не значи да је за њега Црква недовољно важна или инспиративна. Напротив, Ориген је био изразито црквен човек.⁷⁴

⁷⁰ Види одломак уз фусноту 63 овог рада.

⁷¹ Ориген, *Беседа на Књиџу Исуса Навина* 5, 6 (Б 860).

⁷² Ориген, *Беседа на Послушање* 6, 1 (Б 746).

⁷³ „Затим, ако знамо да ‘постасмо призор и анђелима и људима’ (1Кор 4,9) онда треба да се угледамо на позоришног глумца који стоји пред лицем публике и свакда води рачуна о ономе шта треба да каже или уради, да не би био извргнут руглу и подсмењу уколико нешто уради или каже како не треба; као што он у том случају растужује публику, тако исто и ми, ако говоримо или чинимо нешто непримерено, жалостимо цели свет, све анђеле и цео људски род према којима смо дужни; Од Мудрости се можемо научити како да у себи очувамо добру вољу. Осим ових, више заједничких или општих (дугова или обавеза), особиту улогу има удовица под окриљем Цркве; једне су обавезе ђакона, а друге – ѹрезвичера; нарочито велика обавеза лежи на епископу, али ако је занемарити, Сласићељ ће ог њеја принудно да наилажи дуљу у име целе Цркве.“ Ориген, *O молитви*, 28, цитирано према: *Очи и учитељи Цркве III века: анатолија*. Том 2, Ориген, прир. Иларион Алфејев; прев. са руског М. Р. Мијатов, Хришћанска мисао, Београд 2006, стр. 74–155 (подвукao M. B.).

⁷⁴ На многим местима он сведочи о својој оданости и љубави према Цркви (погледај нпр. од-

Такође, иако јој ниједно дело није експлицитно посветио, кроз читав Оригенов опус можемо пронаћи изузетно велики број одломака који се на најразличитије начине баве Црквом. У овом раду усредсредићу се на само неке од њих, који ми се чине најзначајнијим за нашу тему.

Пре свега, ваља истаћи да Ориген Цркву не ограничава само на период након Христовог оваплоћења.⁷⁵ Због тога Ориген може да каже да „...никада није било времена када духовни поредак спасења по Исусу није био доступан светима.“⁷⁶

Ово је важно истаћи, јер на више места у својим делима Ориген инсистира на томе да ван Цркве нема спасења.⁷⁷ Овакав став је наизглед веома сличан чувеној Кипријановој формулатији ‘extra ecclesiam nulla salus’. Колика је, међутим, суштинска сличност између Оригена и Кипријана по овом питању, није једноставно рећи, и зависи, између осталог, од одговора на питање где Ориген поставља границе Цркве. Већ смо видели да су, макар по питању времена, ове границе максимално растегнуте, и да се Црква протеже кроз читаву историју, па и пре ње, те да, на тај начин, ниједан човек, ма када живео није лишен могућности спасења. Постоје још нека места која указују на то да је припадност Цркви Ориген схватао веома широко. На пример:

„Они који су у Цркви су они који насељавају свет.“⁷⁸

„Христос има читав људски род, а можда чак и тоталитет своје творевине, за своје тело, и свако од нас појединачно је његов уд.“⁷⁹

Ако узмемо у обзир и чувено Оригеново учење о апокатастази (о којем ће више речи бити касније) јасно је зашто поједини аутори, попут рецимо Џона МекГакина (John A. McGuckin) могу Оригеново схватање видети као сушту супротност Кипријановом, и тврдити да за Оригена једноставно није могуће бити ван Цркве која је синоним за историју спасења.⁸⁰ Без икаквих претензија да се понуди неко коначно решење ових питања (о граници Цркве, могућности спасења ...), треба ипак јасно констатовати постојање различитих места код Оригена која дају основа за различита тумачења.⁸¹

ломке наведене уз фусноте 17 и 18 овог рада).

⁷⁵ „Не треба да мислите да се тек од доласка Христа у телу назива невестом или Црквом, већ од почетка људске расе и постанка света, или боље, да следимо Павлово вођство у тражењу порекла тајне још раније, још ‘пре постанка света’.“ Ориген, *Коменијар на Песму највећема 2* (Б 368).

⁷⁶ Ориген, *Коменијар на Јеванђеље по Јовану 20, 12* (Б 261).

⁷⁷ На пример: „... уистину нема другог узласка којим се можемо уздигнути на небо осим ‘кроз Цркву многоструке мудрости Божије’.“ Ориген, *Беседа на Књију о судијама 5, 5* (Б 372).

⁷⁸ Ориген, *Коменијар на Псалме 48, 1–2* (Б 377).

⁷⁹ Ориген, *Беседа на Псалам 36, 2, 1* (Б 791).

⁸⁰ Види John A. McGuckin, „Origen of Alexandria on the mystery of the pre-existent Church“, *International Journal for the Study of the Christian Church*, 6/3 (2006), pp. 207–222.

⁸¹ Постојање 2 различита правца (‘унверзалистичког’ и ‘ексклузивистичког’) у Оригеновој

Када је у питању однос Христа и Цркве, Ориген на више начина изражава њихову највећу могућу присност. Тумачећи Песму над песмама, Ориген посматра однос младића и девојке као однос Христа и Цркве.⁸² Он међутим често иде и даље од ове слике Цркве као невесте⁸³ ка њеном потпуном сједињењу и поистовећењу са Христом.⁸⁴ Христос трпи све оно што и његово тело, и пати заједно с њим.⁸⁵ Пошто је то тако, ми својим делима утичемо на Христа и одговорни смо за његово ‘расположење’.⁸⁶

Као што је Црква једно са Христом, тако смо и ми људи (или би макар требало да јесмо), као чланови Цркве, једно међу собом, и Бог нас на тај начин посматра: „Јер једно тело очекује оправдање, и једно тело устаје на суд.“⁸⁷ Уколико међу нама нема слоге и симфоније, Бог неће слушати наш глас.

„Јер као што у музичи нема задовољства у слушању ако нема хармоније гласова, тако исто и у Цркви; ако нема хармоније, Богу то не причињава задовољство и не слуша њихове гласове.“⁸⁸

мисли када је реч о спасењу јасно уочава и документује Том Грегс (Tom Greggs), који са своје стране нуди и интересантно решење овог проблема. Наиме, он сматра да (верујући да следи модел понашања који је препознао код апостола Павла) Ориген у појединим својим делима из пастирских разлога намерно говори строжије и на неки начин прећуткује и умањује Божију доброту и милост, не би ли подстицајије деловао на оне којима се обраћа. Види Tom Greggs, „Exclusivist or Universalist? Origen the ‘Wise Steward of the Word’ (CommRom. V.1.7) and the Issue of Genre“, *International Journal of Systematic Theology*, 9/3 (2007), стр. 315–327.

⁸² „Да ме хоће пољубити пољупцем уста својих“ (Пнп 1,2). Погледајмо сада можемо ли доћи до правилног унутрашњег разумевања овога. Ради се о Цркви, која жуди да буде сједињена са Христом...“ Ориген, *Коменијар на Песму над Песмама* 1 (Б 686).

⁸³ Осим невестом, Ориген уме Цркву да назове и удовицом, јер још није достигла пуно јединство са Христом: „Црква је удовица, јер још није примила Христа, свог супруга.“ Ориген, *Коменијар на Псалме* фрагмент 67, 6 (Б 421).

⁸⁴ „...али пошто је назива ‘нашом свадбеном постельом’ (Пнп 1,16) као да указује на место у телу заједничко њој и супругу, ово треба разумети у складу са оном сликом где Павле каже да су ‘наша тела удови Христови’ (1Кор 6,15). Јер када каже ‘наша тела’ указује на то да он као да је ‘тело’ невестино; али када каже ‘удови Христови’, указује на то да су та иста тела и тело младожење...“ Ориген, *Коменијар на Песму над Песмама* 3 (Б 797).

⁸⁵ „Дакле, као што душа која борави у телу, пошто је духовна супстанца, не осећа глад, али ипак гладује за сваком телесном храном јер је повезана са својим телом, тако исто и Спаситељ трпи све оно што трпи и његово тело, Црква, иако је, када говоримо о његовом божанству, неспособан за било какву патњу.“ Ориген, *Commentariorum series* (стари латински превод коментара на Матејево јеванђеље) 73 (Б 796).

⁸⁶ „Погледајмо сада зашто наш Спаситељ неће више пити вина док га не буде пио са светима у Царству Божијем. Мој Спаситељ чак и сада тугује због мојих грехова. Мој спаситељ не може бити задовољан докле год ја истрајавам у злоби. А зашто не може? Јер је он сам ‘заступник код Оца за грехе наше’, као што каже његов сарадник Јован (1Јн 2,1–2) ... Како онда може он који је ‘заступник за грехе моје’ да пије вино радости када га растврујем својим гресима? ... Све док се ми не будемо понашали тако да будемо узнесени у Царство, он не може пити вино које је обећао да ће пити са нама ... Ми смо зато ти који запостављајући свој живот, одлажемо његову радост.“ Ориген, *Беседа на Књију изласка* 13, 3 (Б 866).

⁸⁷ Исто.

⁸⁸ Ориген, *Коменијар на Јеванђеље йо Матију* 14, 1–2 (Б 861) Интересантно је да веома сличну мисао налазимо и код св. Игњатија Богоносца (Посланица Ефесцима, 4), па на основу тога

На крају, ваља поменути и Оригенов однос према светим тајнама. И овде се, чини се, може говорити о постојању некаквог ширег и ужег схватања. Наиме, осим што у потпуности прихвати примарно значење светих тајни, он им често придаје и нека додатна значења (што је у складу и са његовим принципом тумачења Светог Писма). Ако за пример узмемо оне тајне о којима Ориген највише говори (а то су крштење и евхаристија), видимо рецимо да он разликује више смислова и више врста крштења.⁸⁹ Слично је и са евхаристијом. Са једне стране, Ориген о евхаристији говори као о светотајинском обреду, новој могућности коју у Цркви имамо да се потпуније сјединимо с Христом.

„Али ми, ако то желимо, можемо га имати целог. Јер чак и тело његово лежи сада пред нама, не само да га додирујемо, већ да га једемо и будемо испуњени њиме. Зато свако ко је слаб, нека приступи са вером.“⁹⁰

Али, с друге стране, он такође додаје да:

„Ми пијемо крв Христову не само у светотајинском обреду, него такође и када примамо речи његове које су живот, као што и сам каже: ‘Речи које вам ја говорим, дух су и живот су.’ (Јн 6, 63)“⁹¹

Према томе, иако код Оригена свакако не наилазимо на некакву развијену евхаристијску еклесиологију (макар у данашњем смислу те речи), не може се рећи ни то да је схватање евхаристије код њега занемарено или извитоперено.

„Навикнути, као што јесте, да присуствујете светим тајнама, знате колико пажљиво примате тело Господа, и смерно водите рачуна да ниједна честица не падне на земљу, како ништа од освећеног дара не би било изгубљено ... Али уколико улажете толики напор у бригу око његовог тела – и то заиста са пуним правом – како можете мислити да је мањи грех занемарити Реч Божију него тело његово?“⁹²

Ориген dakле придаје пуни значај и поштовање евхаристији, с тим што сматра да сам обред доживљава своје испуњење уколико је, осим причешћем телом, пропраћен и причешћем речима Божијим. Балтазар чак тврди да Ориген поставља основе светотајинског реализма, и понекад тај ре-

---

можемо претпоставити да је Ориген био упознат са његовом мишљу: „И ви сви будите један хор да тако, сагласни у једномислености и добивши тон Божији у јединству, певате једним гласом Оцу кроз Исуса Христа, да вас он чује и препозна, по ономе што добро чините, да сте чланови (μέλη=удови) Сина Његовог.“ (цитирано према: Игњатије Антиохијски, Посланице, у Дела апостолских ученика, Врњачка Бања/Требиње, 1999, стр. 227–269).

⁸⁹ О овоме види више у Everett Ferguson, “Baptism according to Origen”, *Evangelical Quarterly*, 78/2 (2006), стр. 117–135.

⁹⁰ Ориген, *Коментар на Јеванђеље Јо Матеју* фрагмент 14, 28 (Б 846).

⁹¹ Ориген, *Беседа на Књију Бројева* 16, 9 (Б 718).

⁹² Ориген, *Беседа на Књију Изласка* 13, 3 (Б 721).

ализам истиче чак и више него што то касније чине Григорије Богослов, Василије и Августин.⁹³

6. Есхатон

Од свих аспеката Оригенове мисли којих смо се дотакли у овом раду, есхатологија је можда најсложенији. Сваки покушај озбиљног и детаљног елаборирања ове теме у раду овог обима и не искључиво посвећеном томе, чини се да је унапред искључен. Међутим, говорити о положају човека и смислу његовог постојања без осврта на есхатон као ‘простор’ пуног остварења овог смисла било би непотпуно. Стога ћемо ипак покушати да изнесемо главне назнаке Оригенове есхатологије у контексту теме којом се првенствено бавимо.

За време овог живота човек није у стању да достигне савршенство у врлинама и богопознању. Они ће у потпуности бити доступни тек након васкрсења,⁹⁴ када наступи савршено стање.⁹⁵ Није наодмет поновити да је Ориген веровао да и након васкрсења човек остаје телесан, мада се тело тада јавља ослобођено пропадљивости, *etherично*.⁹⁶ Слична судбина очекује и читав свет који ће боловати пред смрт, а затим се распасти да би потом био преображен.⁹⁷

Најпознатији и највише оспоравани елеменат Оригенове еклесиологије јесте његово учење о апокатастази. Ово учење постојало је у различитим формама код античких философа, па и код неких хришћанских апологета, код којих додуше није имало тако значајно место као код Оригена.⁹⁸ У његово време још није било развијено неко званично црквено есхатолошко учење. Читајући Свето Писмо, нарочито неке познате есхатолошке одломке код апостола Павла (који говоре о ‘уништењу последњег непријатеља’, ‘покоравању свега Оцу’ и томе да ће ‘Бог бити све у свему’)⁹⁹ Ориген проналази доволно разлога за веровање у апокатастазу. Због тога он сматра да ни муке на које ће појединци бити осуђени нису вечне. Они ће бити препу-

⁹³ Види његов увод у *Origen Spirit and Fire: A thematic Anthology of His Writings* (T&T Clark, Edinburgh, 2001), стр. 1–23.

⁹⁴ У Оригеновом говору о васкрсењу и другим есхатолошким темама могу се пратити два основна тока мисли, Један се односи на свеопште васкрсење и остало што ће уследити након другог Христовог доласка, а други служи да опише процес личног напретка доступног још у овом животу. О овоме види више у: Celia E. Rabinowitz, “Personal and Cosmic Salvation in Origen”, *Vigiliae Christianae*, 38/4 (1984), стр. 319–329, као и у: Mark J. Edwards, „Origen’s Two Resurrections“, *Journal of Theological Studies*, 46/2 (1995), стр. 502–518.

⁹⁵ Види нпр: Ориген, *Коментар на Посланицу Римљанима* 6, 3 (Б 983)

⁹⁶ Упореди Ориген, *Почела* 2, 3, 7.

⁹⁷ Ориген, *Commentariorum series* (стари латински превод комантара на Матејово јеванђеље) 36 (Б 891).

⁹⁸ Види Мандацов увод у Оригенова *Почела* (Symposion, Split, 1985), стр. 122.

⁹⁹ 1Кор 15, 24–28.

штени ватри, духовној и кажњавајућој, а стање у којем ће се налазити Ориген пореди са боловањем од јаке грознице.¹⁰⁰ Али, смисао пребивања у овом стању није казна као таква, него напредак, јер је то начин на који грешници бивају очишћени.¹⁰¹ Стога, и када би то било могуће, не би требало избегавати суд Божији,¹⁰² јер је, тврди Ориген, ужасна и најгора ствар не бити кажњаван за грехе и не бити исправљан у грешкама.¹⁰³ Казна је дакле само средство којим бивамо оспособљени за ‘савршено васпостављање свеколике твари’.¹⁰⁴

За Оригена је учење о апокатастази ипак само хипотеза. На многим местима он говори тако као да ни у ком случају не подразумева коначно спасење свих.¹⁰⁵ Оптужбе које су постојале још за време његовог живота да својим учењем заговора и спасење самог ђавола, Ориген у писмима пријатељима експлицитно побија.¹⁰⁶ Такође, врло је дискутабилна и оптужба да за Оригена апокатастаза представља просто поновно успостављање неког претходно постојећег стања. У вези са тим, већ смо напоменули да Ориген прави јасну разлику између иконе и подобија.¹⁰⁷ Навешћемо овде још један одломак који наводи на размишљање о овом питању:

„Крај је, наиме, увек сличан почетку. Стога, као што је свему један крај, тако треба разумети и да је један почетак за све.“¹⁰⁸

Осим што видимо да се крај не поистовећује са почетком, већ се каже да му је *сличан*, поједини аутори из овог одломка закључују да је крај код Оригена оно што одређује почетак, а не обрнуто, и да је управо то чињеница која га одваја и разликује од платонизма и гностицизма.¹⁰⁹

7. Закључна разматрања

Бавећи се првенствено питањем положаја човека у оквиру остатка творевине и смисла његовог постојања, сусрели смо се у овом раду са веома различитим и наизглед противречним Оригеновим ставовима. Са једне стране, човека као да није требало ни бити, а са друге – због њега је свет ство-

¹⁰⁰ Ориген, *Схолија на Књију о Јову* 20, 25 (Б 895).

¹⁰¹ Ориген, *Беседа на Књију пророка Јеремије* 2, 5 (Б 913).

¹⁰² Ориген, *Коменијар на Посланицу Римљанима* 2, 2 (Б 915).

¹⁰³ Ориген, *Беседа на Књију Изласка* 8, 5 (Б 917).

¹⁰⁴ Ориген, *Почела* 3, 5, 7.

¹⁰⁵ Види одељак о Цркви у претходном поглављу овог рада.

¹⁰⁶ Види фусноту 14 у: Атанасије Јевтић, „Ориген и грчка философија“, *На јућевима ошаџа* 2, Београд 1991, стр. 73–107.

¹⁰⁷ Види одломак уз фусноту 47 овог рада.

¹⁰⁸ Ориген, *Почела* 1, 6, 2.

¹⁰⁹ Види фусноту бр. 7 у: Celia E. Rabinowitz, “Personal and Cosmic Salvation in Origen”, *Vigiliae Christianae*, 38/4 (1984), стр. 319–329.

рен, и он је најљубљеније Божије створење. Поставља се питање да ли је, и на који начин, могуће изборити се са овом супротношћу и понудити једно кохерентно Оригеново учење о човеку. Без претензија да дам неки коначан суд, изложићу три начина на које је, чини ми се, могуће приступити овом проблему:

1) Први могући приступ јесте 'негативан'. Наиме, могуће је да се различита Оригенова схватања о човеку уопште не могу никако међусобно усагласити. На тај начин, ми бисмо ове разлике просто констатовали и закључили да постоји извесна неконзистентност у његовој мисли. Могли бисмо, у том контексту, говорити о 'раном' и 'познијем' Оригену, односно претпоставити да се његово мишљење временом мењало и развијало. У том случају Ориген не би представљао никакав изузетак, јер је такав случај (извесне неконзистентности или промене и развоја мишљења) констатован и код великог броја других философа и теолога, и то код највећих међу њима, па се тако у науци говори о раном и познијем Платону, Аристотелу итд. У сваком случају, и без икаквог покушаја усаглашавања различитих Оригенових ставова, чини се да је немогуће сложити се са Флоровским да код Оригена 'нема љовора о аντροϊολογίῃ, већ само о ἵνεματολογίῃ'¹¹⁰. Ово можда важи за (известан начин читања) *Почела*, али је недопустиво занемарити и постојање бројних другачијих ставова из других дела.

2) Други могући приступ подразумевао би известан покушај помирења између различитих Оригенових ставова. На овај начин, постојање различитости се не би негирало, али би било схваћено као последица различитости Оригенових дела у којима се (те различитости) налазе. Тако рецимо, недовољан значај који се у *Почелима* придаје човеку као бићу, можемо покушати да објаснимо сврхом настанка тог дела.¹¹¹ Наиме, циљ *Почела* био је излагање система до тада постојећег црквеног учења, и покушај решавања оних питања која су још била без (дефинитивног) одговора. Тако би изостанак веће пажње посвећене човеку и његовој узвишену улози у свету, могао бити просто последица тога да се такав узвишен положај човека за Оригена просто *ћодразумевао*,¹¹² док би за негативне последице које на схватање човека оставља теорија о преегзистенцији душа могли рећи да су плод извесне *нейажње*. Другим речима, с обзиром на то да је теорија о преегзистенцији душа понуђена као решење проблема теодицеје, није немогуће да Ориген

¹¹⁰ Георгије Флоровски, „Противречја оригенизма“, у: *Оци и учитељи Цркве III века: аντροϊја. Том 2, Ориген*, прир. Иларион Алфејев; прев. са руског М. Р. Мијатов, Хришћанска мисао, Београд 2006, стр. 217–226.

¹¹¹ Већ смо видели да Ориген уме да различито говори у зависности од врсте дела и тога коме се обраћа. Види фусноту 81 овог рада.

¹¹² У прилог оваквом схватању иде и чињеница да се, као што смо видели, у другим својим делима, односно онда када сматра да је томе место, Ориген не либи да веома узвишен, и потпуно у складу са осталим Оцима говори о човеку.

просто није обратио довољно пажње на последице које ова теорија има по неке друге области као што је антропологија. Проблем са прихватањем оваквог приступа могао би, међутим, бити тај што чак и поједини истраживачи који су Оригену најнаклоњенији¹¹³ сматрају учење о преегзистенцији душа за карактеристику која прожима целокупну Оригенову мисао, а не просто за једну предложену хипотезу из *Почела*.¹¹⁴

3) Трећи приступ би покушај да се негира постојање суштинске различитости у разним Оригеновим ставовима који се на овај или онај начин тичу човека. Тако би требало покушати пронаћи начин да се постојање и најконтроверзнијих Оригенових хипотеза, попут оне о преегзистенцији душа, протумаче на такав начин да оне буду у потпуности у складу са учењем Цркве. Иако ово може изгледати као превише смела, и не нарочито реалистична замисао, пример помињаног професора Едвардса показује да овакви покушаји заиста постоје, као и да је аргументација која се у ту сврху користи озбиљна и прилично интересантна, те да као таква не би смела бити занемарена.

Који год од ових приступа да је исправан, сматрам да је проучавање положаја човека у Оригеновој мисли могло послужити као леп пример који указује на главне карактеристике Оригенове мисли и сву њену изузетну дубину. Када бисмо се којим случајем ограничили само на површно познавање *Почела*, по овом питању не бисмо имали другог избора него да Оригена прогласимо за јеретика. Детаљније проучавајући ово, али и друга његова дела, видимо, међутим, да ствари уопште нису тако једноставне, и наилазимо на мноштво мисли које су не само правоверне и у складу са учењем осталих Отаца, него их својом лепотом и дубином неретко превазилазе. С обзиром на то, пожељно би било преиспитати и ставове о другим оспораваним аспектима Оригенове теологије, о којима у овом раду није било речи,¹¹⁵ а које често узимамо здраво за готово, без претходног озбиљнијег истраживања. Такође, треба знати да ова ‘проблематична’ Оригенова учења представљају само кап у мору његовог целокупног стваралаштва. Један од првих његових противника, Методије Олимпски, сматрао је Оригена за најбољег тумача Светог писма, Кападокијци су га веома ценили, Јероним је, осим напада, изрекао и бројне изузетне похвале на његов рачун. Зато је крајње погубно задовољавати се само паушалним познавањем Оригенових ‘заблуда’, а занемаривати остатак његовог дела. Ово је погубно не по Ори-

¹¹³ Види Балтазаров увод у *Spirit and Fire, Origen: A Thematic Anthology of His Writings*, H. U. von Balthasar, ed., R. J. Daly, trans., T&T Clark, Edinburgh, 2001, стр. 1–23.

¹¹⁴ Интересантно је да се и код два поменута аутора, Г. Константиновића и А. Јевтића, који су се у оквиру српске теологије једини озбиљније бавили Оригеном, јавља неслагање по питању тога јесу ли *Почела* једино Оригеново проблематично дело. Види фусноту 17 у: Атанасије Јевтић, „Ориген и грчка философија“, у: *На йутијевима ошаца 2*, Београд 1991, стр. 73–107.

¹¹⁵ Као што је нпр. његово учење о стварању света, тријадологији итд.

гена, који, и поред осуде,¹¹⁶ очекује, као и сви ми, коначни Божији суд, већ је погубно по нас саме, јер се на тај начин лишавамо духовног богатства изузетне вредности.

Summary: Origen is the most important representative of the third century Fathers. However, at our local theological scene, he has been undeservedly neglected. This study aims to cast some light on his anthropology. The author first gives a short description of Origen's understanding of man's structure. Thus it is shown that, for Origen, corporeality as such is not something bad or a simple consequence of the fall. As for soul and spirit, their complicated and to some extent blurred mutual relation is indicated. Origen's understanding of all 3 man's 'parts' was also used to show his critical relation towards Greek philosophy. Nevertheless, the central part of this study deals not with these 'parts', but with the specific role and place that man has within the creation, and with the goal of his existence. The author introduces a famous Origen's teaching from *On First Principles*, on the preexistence of spirits, and explains why this teaching could be very harmful, when it comes to the understanding of the status that man as a being has. Namely, it appears evident that Origen's opinion on this question differs greatly from other Church fathers'. Not only is not man the king of the creation, but he was not supposed to exist at all, and is just one of the levels to which spirits originally fell. However, a different, orthodox, interpretation of this Origen's teaching is also possible, which was shown by the example of professor Edwards. There are, as well, many thoughts on man in other Origen's writings, which are completely in line with the rest of the Fathers. As for the goal of our existence (which for Origen is *theosis* and union with God), it can be reached through great personal effort and membership in Church. The goal of our asceticism, according to Origen, is not to attain certain individual perfection, but to become a member of the body of Christ. Therefore, some usual prejudices on his ascetics and ecclesiology need to be revised. Furthermore, the author presents a few crucial comments on Origen's eschatology, for the eschaton is the 'space' of the final fulfilment of the history of salvation. Finally, the author does not draw any definite conclusion on the Origen's understanding of man, but proposes 3 possible approaches to the problem of certain diversity within his anthropological teaching. These approaches indicate the great complexity of Origen's thought, which we must always bear in mind, no matter which aspect of his theology we explore. Otherwise, if we simply cling to a superficial and incomplete understanding of Origen, or (even worse) simply ignore him – that would deprive us of a great spiritual treasure.

---

¹¹⁶ Овде не можемо детаљније улазити у питање Оригенове осуде, али треба знати да се питање њене оправданости неретко и данас поставља. Види напр. B. Drewery, "The Condemnation of Origen: Should it be Reversed?", *Origeniana tertia*, The Third International Colloquium for Origen Studies (University of Manchester, September 7th - 11th, 1981), Edizioni dell'Ateneo, Roma 1985, pp. 271–277.